

ปลา และคุณค่าของลุ่มน้ำสาละวิน

ดร.ชวลิต วิทยานนท์

ผู้เชี่ยวชาญอาวุโสด้านอนุรักษ์แหล่งน้ำจืด องค์การกองทุนสัตว์ป่าโลกสากล (WWF)

ภาพ: ชูคนิธิ์ในฟูซิวิตและธรรมชาติ

เรียบเรียงจากการบรรยายโดย ดร.ชวลิต วิทยานนท์ ในการประชุม “คุณค่าสาละวิน” ที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน 3 มีนาคม 2549 และข้อมูลเพิ่มเติม
เดิมจากการสัมภาษณ์เมื่อวันที่ 26 พฤษภาคม 2546 และ 6 พฤษภาคม 2547 โดย ลัลลริมา หลงเจริญ และพรพนา ก้วยเจริญ

การสำรวจพรรณปลาใน
แม่น้ำสาละวิน เริ่มขึ้นครั้ง
แรกเมื่อร้อยกว่าปีมาแล้ว ในสมัย
ที่นักสำรวจชาวอังกฤษและสวีเดน
ได้เข้ามาสำรวจพื้นที่เพื่อจะยึด
ครองเป็นอาณานิคมในภูมิภาค
แถบอินเดียและพม่า ครั้งนั้นนัก
สำรวจทั้งชาวอินเดียและชาว
อังกฤษได้ร่วมกันสำรวจเก็บตัว
อย่างพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ และเมื่อ
ประมาณ 90 ปีที่แล้ว ในสมัยของ
ดร. เอช เอ็ม สมิธ (Dr. H. M.
Smith) - อธิบดีกรมประมงคนแรก

ของไทย ได้ทำการสำรวจแม่น้ำ
สาละวินบริเวณบ้านแม่สามแลบ,
แม่น้ำเมยขึ้นไปจนถึงจังหวัดตาก
และแม่น้ำปายในจังหวัด
แม่ฮ่องสอนด้วย ซึ่งส่วนใหญ่
เป็นการสำรวจแม่น้ำสาละวินทาง
ตอนล่าง และบริเวณปากแม่น้ำ
ส่วนแม่น้ำสาละวินช่วงตอนบนยังไม่มีการสำรวจเลย ต่อมาในปี
2526-27 สถาบันประมงน้ำจืดแห่ง
ชาติ ได้เข้าไปสำรวจเป็นครั้งแรก
ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน กับจังหวัด
ตาก เป็นระยะเวลาปีเศษ และ

หลังจากนั้นในปี 2535-36 จนถึง
ปัจจุบัน ได้ทำการสำรวจโดยมี
พื้นที่เก็บตัวอย่างคือ จังหวัด
แม่ฮ่องสอน, บริเวณชายแดนไทย-
พม่า รวมถึงจังหวัดตาก และที่
แม่น้ำสุริยะ แม่น้ำแม่กษัตริย์
(ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า แม่น้ำกะ
สะ) และในประเทศพม่าที่ทะเล
สาบอินเด และเมืองมะละแหม่ง
จนถึงปัจจุบันการสำรวจได้พบ
พันธุ์ปลาชนิดใหม่เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ
ซึ่งขณะนี้รวบรวมได้ประมาณ
200 ชนิด

การประมงเป็นอาชีพที่สำคัญของชุมชนปากแม่น้ำสาละวินและ
เป็นเศรษฐกิจที่สำคัญของรัฐมอญ ประเทศพม่า

ภาพรวมลุ่มน้ำสาละวิน

แม่น้ำสาละวินเป็นแม่น้ำที่ตั้งอยู่บนรอยร้าวของเปลือกโลก อันเกิดจากการเคลื่อนตัวมาชนกันของอนุทวีปอินเดียและอนุทวีปยูเรเชีย เมื่อประมาณ 10 กว่าล้านปีที่แล้ว ซึ่งทำให้เกิดเทือกเขาหิมาลัยที่ยกตัวขึ้นมา เมื่อภูเขาหิมาลัยยกตัวขึ้นมา ก็จะมีรอยร้าวอยู่หลายรอยด้วยกัน เช่นที่บริเวณฝั่งตะวันตกของไทยเรา ซึ่งในรอยร้าวเหล่านี้ก็จะเป็นต้นน้ำที่สำคัญหลายสาย เช่น แม่น้ำคงคา แม่น้ำสินธุ แม่น้ำอิรวดี แม่น้ำสาละวิน แม่น้ำโขง เพราะฉะนั้นแม่น้ำสาละวินจึงมีลักษณะพิเศษคือ แม่น้ำทางตอนบนจะขนานไปด้วยเทือกเขาสูง ส่วนทางตอนล่างจะไหลผ่านที่ราบต่ำ

ต้นน้ำสาละวินมาจากทิเบตซึ่งมีภูมิประเทศเป็นโตรกผา และน้ำสาละวินมาจากการละลายของหิมะ เพราะฉะนั้นจึงมีปริมาณน้ำค่อนข้างสูงในช่วงฤดูร้อน แม่น้ำสาละวินจะไหลผ่าน จีน พม่า และไทย แล้วกลับไปออกทะเลที่เมืองมะละแหม่งประเทศพม่า มีความยาวรวมประมาณ 3,060 กิโลเมตร โดยตอนต้นของแม่น้ำเป็นสายน้ำเดี่ยวที่ไม่มีสาขายาวถึง 480 กิโลเมตร ซึ่งมีลักษณะเหมือนแคนยอนที่ยาวที่สุดในโลก แม่น้ำสาละวินตอนกลางจะอยู่ในประเทศพม่า และไหลผ่านเป็นพรมแดนไทย-พม่าที่จังหวัดแม่ฮ่องสอน ความยาวประมาณ

120 กิโลเมตร และมีแม่น้ำสาขาอยู่ในจังหวัดตาก และจังหวัดกาญจนบุรีด้วย แม่น้ำสาละวินตอนกลางจะมีลักษณะเป็นแก่ง และมีลำน้ำลำห้วยสาขามาก ส่วนลำน้ำสาละวินสายหลักจะพบแก่งหินจำนวนมาก และท้องน้ำจะเป็นพื้นทรายกับโคลน โดยส่วนใหญ่จะเป็นพื้นทราย แม่น้ำบางช่วงจะมีแก่งคล้ายๆ กับ “หลี่ผี” ที่แม่น้ำโขง ตอนปลายของแม่น้ำสาละวินตอนกลางตั้งแต่ บริเวณบ้านแม่สามแลบลงไปประมาณ 20 กิโลเมตรในประเทศพม่า แม่น้ำสาละวินจะลดระดับลงอย่างรวดเร็ว และมีระดับต่างกันมากถึงประมาณ 10 เมตร ซึ่งมีชื่อเรียกว่า “เจแปนทีลอสซู” ทีลอสซู แปลว่า น้ำตก ชื่อนี้มีที่มาจากสมัยสงครามโลกครั้งที่สอง เนื่องจากทหารญี่ปุ่นได้ล่องแก่งระหว่างเดินทัพ และตกแก่งนี้ตายไปเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านแถวนั้นจึงตั้งชื่อว่า “น้ำตกญี่ปุ่น”

ส่วนลำน้ำสาขาที่สำคัญระดับโลก ในช่วงแม่น้ำสาละวินตอนกลางคือ ทะเลสาบอินเล ในประเทศพม่า ซึ่งเป็นทะเลสาบธรรมชาติขนาดใหญ่บนยอดเขา มีความสำคัญในเรื่องของปลาเงพาถิ่น (endemic) หรือปลาที่มีที่เดียวในโลก ส่วนลำน้ำสาขาอื่นๆ ในประเทศไทยที่สำคัญคือ แม่น้ำเมย และแม่น้ำปาย ซึ่งแม่น้ำเหล่านี้ นอกจากจะมีความสำคัญทางด้านความมั่นคงทางอาหารของ

ชุมชนท้องถิ่นแล้ว ยังมีความสำคัญในเรื่องของการท่องเที่ยว นอกจากนี้ยังมีลำน้ำสาขาที่อยู่ในป่าตะวันตกในเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าทุ่งใหญ่นเรศวร คือ แม่น้ำสุริยะ และแม่น้ำแม่กษัตริย์ แม่น้ำทั้งสองสายนี้มีต้นน้ำอยู่ในเขตป่าทุ่งใหญ่นเรศวร และไหลลงแม่น้ำสาละวินในประเทศพม่า

แม่น้ำสาละวินตอนล่างจะมีระบบนิเวศคล้ายๆ กับปากแม่น้ำแม่กลองและแม่น้ำท่าจีน เพราะปากแม่น้ำสาละวินมีสภาพเป็นที่ลุ่มต่ำ มีป่าชายเลนที่สมบูรณ์ และมีปริมาณน้ำจืดที่มากเพียงพอ ชาวบ้านบริเวณปากแม่น้ำสาละวินในเมืองมะละแหม่งและเมืองพะอาน์มีอาชีพหลัก 2 อย่าง คือ ทำนา และทำประมง เนื่องจากสาละวินมีปริมาณน้ำจืดที่ไหลออกมามาก ในจำนวนมากพอโดยไม่ก่อให้เกิดปัญหาดินเค็ม จึงสามารถทำนาได้ และมีการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำและทำสวนบ้างเล็กน้อย ถือเป็นปากแม่น้ำที่มีเอกลักษณ์และหาได้ยาก เพราะเมื่อพ้นจากท้องน้ำก็เป็นทะเลเลย จะมีเพียงหาดโคลนกันระหว่างท้องน้ำกับทะเลเท่านั้น บริเวณสาละวินตอนล่างจะเป็นบริเวณที่มีผลผลิตของสัตว์น้ำค่อนข้างมาก และมีดินที่สมบูรณ์ คาดว่า จะมี “ปลาฉลามน้ำจืด” ทางตอนล่างของบ้านแม่สามแลบลงไป และน่าจะจะมี “ปลาโลมาอิรวดี” ในช่วงเมืองมะละแหม่งด้วย

ลุ่มน้ำสาละวินมีความสำคัญในระดับโลก มีพื้นที่ลุ่มน้ำประมาณ 271,866 ตารางกิโลเมตร และมีความยาวเป็นอันดับที่ 26 ของโลก แต่เป็นลุ่มน้ำหนึ่งใน 200 ของระบบภูมินิเวศที่สำคัญที่ตกอยู่ในภาวะวิกฤตของโลก

พันธุ์ปลาในลุ่มน้ำสาละวิน

ข้อมูลในปี 2541 ของกรมประมงสำรวจพบปลาอย่างน้อย 109 ชนิด จาก 22 วงศ์ จากระบบแม่น้ำสาละวินสายหลักและสาขาในเขตแดนไทย และเมื่อปี 2546 พบ 130 ชนิด และเชื่อว่าทางตอนใต้ในบริเวณปากน้ำน่าจะมีถึง 300 ชนิด

ส่วนแม่น้ำสาละวินในเขตยูนนาน ประเทศจีน มีรายงานการสำรวจพบปลาบริเวณนั้น 40-50 ชนิด ใน Checklists ของพม่า พบ 300 ชนิด ซึ่งเชื่อว่าน่าจะมีมากกว่านี้ อย่างน้อย 1,000 ชนิด เพราะมีความหลากหลายสูง

ปลาในแม่น้ำสาละวินจะเป็นปลาเฉพาะถิ่นประมาณ 57-60 ชนิด เท่าที่รู้ชื่อประมาณ 11 ชนิดพบได้ที่แม่น้ำสาละวินที่เดียวเท่านั้น ส่วนปลาชนิดที่เหลือจะเหมือนกับแม่น้ำอื่นๆ ในพม่าและแม่น้ำโขง แต่จะมีลักษณะคล้ายกับปลาที่แม่น้ำอิรวดีมากกว่าแม่น้ำโขง และมีปลาที่เหมือนกับที่แม่น้ำเจ้าพระยาอยู่เพียง 30% เท่านั้น ส่วนปลา 70% จะคล้ายพม่า

หากเปรียบเทียบลุ่มน้ำต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ถือว่าลุ่มน้ำสาละวินมีปลาเฉพาะถิ่นสูงสุด โดยมีมากถึง 31.6% จากจำนวนปลา 170 ชนิด ในขณะที่แม่น้ำโขงเราพบปลาเฉพาะถิ่นประมาณ 29.8% (จากปลา 1,000 กว่าชนิด) ส่วนแม่น้ำเจ้าพระยาพบประมาณ 7.6% (จากปลา 383 ชนิด) และแม่น้ำแม่กลองพบประมาณ 9.2% (จากปลา 237 ชนิด)

แม้ในลำธารเล็กๆ เราสามารถพบปลาดังหนึ่ง 20-30 กว่าชนิด ในรูปภาพหนึ่งที่ถ่ายมาเราพบปลาถึง 7 ชนิดด้วยกัน มีปลาหมูหรือปลาเขี้ยวแก้ว 2 ชนิด ปลาแป้นแก้ว ปลาจาด และปลาอื่นๆ กระจายอยู่รอบๆ ขอนไม้ขอนเดียว

กิจการปลาแห่งนี้ธุรกิจสำคัญของมะละแหม่ง

ปลาหลากหลายชนิดที่ได้จากกลุ่มน้ำสาละวิน ภาพ: จำรัส อนันตสถาพร

ปลาและสัตว์น้ำในกลุ่มน้ำสาละวิน แบ่งกลุ่มใหญ่ๆ ดังนี้

1. กลุ่มปลาตะเพียน ปลาสร้อย ปลาชิว ประมาณ 60 ชนิด
2. กลุ่มปลาค้อ ปลาหมอ เป็นปลาดตัวเล็กๆ ที่อยู่ตามลำห้วย ลำธารประมาณ 30 ชนิด
3. กลุ่มปลาหนัง คือ ปลายักษ์ ใหญ่ ปลากรด ปลาคัง ปลาหมอ ประมาณ 45 ชนิด
4. กลุ่มปลาซ่อน ปลานู ปลากัก-เป้า ปลาเล็กปลาน้อยประมาณ 30 ชนิด
5. กลุ่มปลาอื่นๆ ประมาณ 25 ชนิด
6. สัตว์น้ำกลุ่มอื่นๆ เช่น ตะพาบน้ำ กุ้ง กบ เขียด

กลุ่มปลาตะเพียน ปลาสร้อย ปลาชิว

มีความหลากหลายทั้งชนิด ขนาด รูปร่าง และสีลื่นของปลา ตั้งแต่ปลาสวยงามที่คนนิยมนำไปเลี้ยงดูเล่น จนถึงพวกที่มีรูปร่างอ้วนป้อม ม่อต้อ ก็เป็นปลาที่คนนำมาเป็นอาหารเพราะเนื้อเยอะ แต่ถ้าเป็นกลุ่มของปลาเวียน จะอยู่ตามน้ำตก หรือลำห้วยที่มีน้ำไหล หรือตามแหล่งน้ำนิ่ง ปกติชอบอาศัยอยู่บริเวณต้นน้ำ และอพยพลงปากน้ำในหน้าฝน ปลาเวียนเป็นปลาที่มีเนื้อนุ่มละเอียด เราจะพบปลากลุ่มนี้ที่มีขนาดตั้งแต่ 1-2 เซนติเมตร เช่น ที่ทะเลสาบอินเล จังหวัดอินเล ในประเทศพม่า และตามลำห้วยต่างๆ ซึ่งจะเป็นปลาเฉพาะถิ่นในกลุ่มของปลาขาวปลาตะเพียนประมาณ 20 ชนิด จนถึง

ปลาขนาดใหญ่ที่มีขนาดเกือบเท่าคน

กลุ่มปลาค้อ ปลาหมอ

ปลาหมूमี่ชื่อท้องถิ่นว่าปลาเขี้ยวไก่อ หมายถึงเขี้ยวของกระจงเนื่องจากปลาชนิดนี้มีกระดูกแหลมเล็ก เหมือนกับเขี้ยวกระจงอยู่ใต้ตา สำหรับใช้เป็นอาวุธลับในยามสู้กับศัตรู ปลาจำพวกนี้เป็นตัวบ่งชี้คุณภาพแหล่งน้ำที่ดีเยี่ยม เพราะจะพบปลาเหล่านี้ในลำห้วยต่างๆ ที่คุณภาพน้ำดี มีออกซิเจนสูง และไม่มีกรรบกวน ซึ่งรวมถึงปลาที่อาศัยในถ้ำ เช่น ถ้ำแม่ละนา ในแม่ฮ่องสอน ก็มีปลาบางชนิดที่พบแห่งเดียวในโลก

กลุ่มปลาหนัง

เป็นกลุ่มปลาขนาดใหญ่ ปลากลุ่ม

การประมงเป็นอาชีพที่สำคัญของชุมชนปากแม่น้ำสาละวินและเป็นเศรษฐกิจที่สำคัญของรัฐมอญ ประเทศพม่า

นี่เป็นทั้งปลาเศรษฐกิจและปลาบริโภคในครัวเรือน นิยมนำมาเป็นอาหารเพราะไม่ต้องขอดเกล็ด มีเนื้อมากและก้างน้อย เช่น ปลากรด ปลาคัง ปลาสวย ส่วนที่เหลือเป็นปลาเล็กๆ ที่ไม่ใช่ปลาเศรษฐกิจ แต่ว่าเป็นตัวบ่งชี้คุณภาพแหล่งน้ำที่ดีตัวอย่างเช่น ปลากรดหัวกลับ เป็นปลาประหลาดที่ว่ายน้ำหงายท้องขึ้นตลอดเวลา ตรงท้องจะมีสีดำ ด้านหลังจะมีสีเหลืองเพื่อที่จะกลมกลืนกับท้องน้ำที่เป็นพื้นโคลนสีดำ หากศัตรูมองเห็นขึ้นมาบนท้องฟ้าก็จะเปลี่ยนสีขาวๆ ปลาในกลุ่มนี้ที่สำคัญอีกชนิดหนึ่งคือ ปลาหมู (*Rita sacerdotum*) เป็นปลาที่มีลำตัวขนาดใหญ่เทียบเท่าปลาบึก จึงถูกเรียกว่า “ปลาบึกสาละวิน” ลักษณะพิเศษคือมีกะโหลกแข็ง

ปลาหมูจะวางไข่ที่ปากแม่น้ำแถวชายทะเล และจะขึ้นมาหากินในลำน้ำ เป็นปลากินเนื้อ น้ำหนักขนาด 200 กิโลกรัม อยู่ในตระกูลปลากรด พบเฉพาะถิ่นในแม่น้ำสาละวินและแม่น้ำอิระวดีเท่านั้น

กลุ่มปลาอื่นๆ

เช่น ปลาสะแงะ มีลักษณะพิเศษคือ จะวางไข่ในบริเวณตั้งแต่ปากแม่น้ำลงไปจนถึงทะเลอันดามันที่มีความลึกอย่างน้อย 2-3 กิโลเมตร และจะว่ายน้ำขึ้นมาหากินตามต้นน้ำลำธาร หรือบริเวณที่เป็นน้ำตกร และเมื่อถึงฤดูวางไข่ในอีก 1-2 ปีข้างหน้าก็จะกลับไปวางไข่ที่บริเวณปากแม่น้ำอีกครั้ง ซึ่งจะต่างจากปลาตุนาหูด้า ที่พบทางภาคใต้และปากแม่น้ำสาละวินตอนล่าง ปลาตุนาจะ

วางไข่เพียงครั้งเดียวเมื่ออายุประมาณ 5-6 ปี หลังจากวางไข่ก็จะตาย ซึ่งเหมือนกับปลาแซลมอน

ปลาเฉพาะถิ่นในกลุ่มน้ำสาละวิน เช่น

ปลาถ้ำสองชนิดที่พบหลายตัวในถ้ำของจังหวัดแม่ฮ่องสอน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ในทะเลสาบอินเล มีปลาเฉพาะถิ่นมากกว่า 30 ชนิดด้วยกัน และมักเป็นปลาขนาดเล็กๆ เช่น ปลาลู่ ซึ่งอยู่ในกลุ่มปลาสร้อย และเป็นปลาเศรษฐกิจของแถบนั้น

ส่วนปากแม่น้ำและลำธารพบปลาเฉพาะถิ่นประเภทปลาเสือพ่นน้ำ

สาละวิน ซึ่งพบเพียงแห่งเดียวในโลกที่แม่น้ำสาละวิน ในประเทศพม่า

ส่วนปลาเป็นแก้วหัวโหนก ปลาหมูลายเมฆ ปลาติดหินหรือปลาก้องแก้งหลายชนิดสามารถพบได้ในแม่ฮ่องสอน และในบริเวณลุ่มน้ำสุริยะและแม่น้ำแม่กษัตริย์แห่งเดียวเท่านั้น

ปลาที่อยู่ในสภาพใกล้สูญพันธุ์ของไทย เช่น

ปลาติดหิน ซึ่งบางชนิดเคยพบชุกชุมในแม่ฮ่องสอน แต่ปัจจุบันหายไปแล้ว

ปลาหมู ที่มีลำตัวขนาดใหญ่เท่าปลาบึก ปัจจุบันหายากขึ้น และตัวเล็กลง

ปลาหว้า ถือว่าลดจำนวนลงค่อนข้างน่าวิตกในลุ่มน้ำปายและเมย เนื่องจากมีการจับมากเกินไปและระบบนิเวศเปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการตัดไม้ทำลายป่า

สัตว์น้ำกลุ่มอื่นๆ เช่น ตะพาบมันลาย เป็นตะพาบที่ใกล้สูญพันธุ์ของโลก (แต่เป็นชนิดย่อยของพม่า) มีลักษณะตัวแบนกว้าง หัวเล็ก และมีลายเป็นเส้นๆ อยู่บนหลัง คนนิยมจับมันมากินโดยใช้เบ็ดบ้าง ยิงบ้าง หรือวาร์อมนั้นมาไซริมฝั่ง และจับกินทั้งแม่และไข่ ตะพาบสามารถวางไข่แต่ละครั้งได้ประมาณนับร้อยฟอง และมีข้อสังเกตว่าถ้ามันขึ้นไปไข่ถึงตรงไหน ระดับน้ำของแม่น้ำก็จะขึ้นถึงตรงนั้น คือ วางไข่หนีน้ำ ถ้าน้ำท่วมไข่จะเน่า

สำหรับ กุ้ง มักจะพบตามปากแม่น้ำแถวเมืองมะละแหม่ง ถ้าเป็นกุ้งก้ามกรามจะมีอยู่ 2 ชนิด คือ กุ้งก้ามกรามก้ามเขียว (ซึ่งเป็นชนิดย่อยของพม่า) กับ กุ้งก้ามกรามก้ามน้ำเงิน ส่วนกุ้งฝอยก็มีหลายชนิด เช่น กุ้งตัวสีฟ้าๆ, กุ้งน้ำตก

กุ้งก้ามกรามก้ามน้ำเงินขนาดใหญ่
ที่จับได้จากแม่น้ำสาละวิน
บริเวณเมืองพะอ้น ประเทศพม่า

การอพยพของปลา

การอพยพของปลาเกิดขึ้นสองช่วงคือ มิถุนายน-กรกฎาคม และธันวาคม-มกราคม เพราะเป็นช่วงที่ระดับน้ำเริ่มสูง และปลาจากกลุ่มน้ำสาละวินตอนล่างจะอพยพมาหากินบ้าง วางไข่บ้าง ช่วงสาละวินตอนบนและตอนกลางจะมีปลาขนาดใหญ่ เช่น ปลาหมู และปลาหนังขนาดใหญ่ทั้งหลายที่ชุมชนสามารถจับได้มากในช่วงของการอพยพ ซึ่งจะมีสองช่วงด้วยกัน ช่วงหนึ่งขึ้นมาเพื่อวางไข่ ซึ่งจะเป็นปลาบางชนิดที่มีขนาดใหญ่ พอน้ำลดระดับลงปลาเหล่านี้ก็จะอยู่สาละวินตอนล่าง แถวๆ ตั้งแต่สบเมย เจแปนที่ล่อชูไปจนถึงปากแม่น้ำ

ส่วนอีกกลุ่มหนึ่งจะมีการอพยพจากตอนกลางของแม่น้ำเข้ามายังลำห้วยสาขา เช่น แม่น้ำปาย แม่น้ำแม่จันตรีย์ แม่น้ำสุริยะ ซึ่งได้แก่ ปลาแคม ปลาเกล็ดทั้งหลาย หรือปลาขนาดเล็ก ปลาสังกะวาด ปลาโยนก็จะอพยพมาในเวลาเดียวกัน คือจะอพยพในช่วงที่ระดับน้ำขึ้นสูงเข้ามาในลำห้วยลำธาร และเมื่อน้ำลงก็จะกลับไปอยู่ในแม่น้ำเช่นเดิม เป็นการอพยพสองช่วงด้วยกัน คือ ช่วงที่ออกมาหากินในช่วงต้นฝนและในช่วงที่น้ำแห้งละลาย ทำให้มีฤดูจับปลาที่สำคัญอยู่สองช่วงใหญ่ๆ ด้วยกัน ซึ่งไม่นับการขึ้นลงตามวงจรชีวิตของสะเงาะ หรือปลาตูหนา พวกนี้ก็จะอพยพในเวลาคล้ายๆ กัน แต่ว่าจะอพยพไปยังทะเลแล้วกลับเข้ามา

ปลาบางชนิดจะวางไข่บริเวณปากแม่น้ำสาละวินแล้วไปเติบโตหากินในทะเล เช่น ปลาชดัก หรือปลาตะลุมพุก (พันธุ์ของพม่า) ปลาเหล่านี้จะวางไข่ในน้ำจืดแล้วจะหากินอยู่ในแถบปากแม่น้ำ รวมถึงในทะเลด้วย ปลาตะลุมพุกในไทยสูญพันธุ์ไปแล้ว เมื่อ 40 ปีก่อนยังพบปลาตะลุมพุกหากินในแม่น้ำเจ้าพระยาแถวๆ บางเขิน แต่ปัจจุบันที่เราพบในท้องตลาดจะเป็นปลาที่ส่งมาจากพม่าและอินโดนีเซีย

ความสำคัญต่อชุมชนและเศรษฐกิจท้องถิ่น

ทุกวันนี้ เราพบเครื่องมือประมงพื้นบ้านทั้งลุ่มน้ำสาละวินมากกว่า 30 ชนิดด้วยกัน มีตั้งแต่ประเภทไซ ข่าย อวน ลอบ เครื่องมือขนาดใหญ่ที่ใช้แถบภาคเหนือตอนล่าง เครื่องมือขนาดเล็ก เช่น เบ็ดต่างๆ และการใช้มือกันลำห้วย

ความหลากหลายของเครื่องมือเป็นสิ่งบ่งชี้ยืนยันถึงความมั่นคงทางอาหารแหล่งโปรตีนของชุมชนลุ่มน้ำสาละวิน ซึ่งเป็นชุมชนรายได้ต่ำ แต่ถ้ายังมีแม่น้ำสาละวินไหลผ่าน พวกเขาก็จะสามารถหาอยู่หากินได้ไม่ยากจน สังเกตว่าบ้านแต่ละหลังจะมีเครื่องมือประมงขนาดเล็กต่างๆ อยู่มากมายหลายชนิด คนจับปลาก็มีตั้งแต่เด็กอายุน้อยๆ ที่จับปลาในช่วงปิดเทอมจับเพื่อบริโภครายวัน รวมทั้งแม่บ้าน ผู้สูงวัย จนถึงชาวประมงที่จับปลาเป็นอาชีพ นอกจากนี้ชาวบ้านในจังหวัดแม่ฮ่องสอนยังได้พึ่งพิงน้ำสาละวินในการทำนาทำไร่ด้วย

สำหรับการจับปลาที่ทะเลสาบอินเล ซึ่งยังมีวิธีการจับปลาแบบพื้นบ้านที่ใช้ทำพายเรือ ยังสามารถดึงดูดการท่องเที่ยวได้อีกอย่างหนึ่งด้วย

ในสวนปากน้ำสาละวิน ชาวบ้านสามารถจับปลาที่เจริญเติบโตจากปากแม่น้ำสาละวินที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่มาขายตามตลาดนัด มีทั้งปลาขนาดเล็กและขนาดใหญ่ มีการขายปลาทั้งแบบรายวันและขายส่งไปยังแหล่งท่องเที่ยวและร้านอาหาร ซึ่งเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของชุมชนแม่น้ำสาละวินเช่นเดียวกับชุมชนในปากแม่น้ำอื่นหรือลุ่มน้ำอื่นๆ ในภูมิภาคนี้ และมีการขายปลาหลากหลายชนิดในตลาดตั้งแต่ปลาน้ำจืด หรือปลาปากแม่น้ำ ปลาทะเล นอกจากนี้บริเวณปากแม่น้ำสาละวินยังมีการเก็บหอย การนำปลาและสัตว์ต่างๆ มาถนอมและแปรรูป มีโรงงานแปรรูปปลาขนาดเล็กเป็นปลาแห้ง ปลาเค็ม เพื่อส่ง

ไปขายยังมาเลเซีย ปัจจุบันที่เมืองมะละแหม่ง มีอุตสาหกรรมประมงหลายกลุ่ม ที่เห็นชัดคือ กิจการแช่เย็นสัตว์น้ำสัตว์ทะเล เช่น ปลากระพง ปลาจาระเม็ด ปลาชิติก (ปลาตะลุมพุก) กุ้งก้ามกราม อยู่เป็นจำนวนมาก และอีกกลุ่มหนึ่งเป็นกิจการปลาแห้ง ส่วนมากเป็นปลาขนาดกลาง ขนาดเล็ก โดยจะส่งไปขายยังกรุงย่างกุ้งหรือในจังหวัดอื่นๆ ของพม่า

ลุ่มน้ำสาละวินมีปลาที่เป็นอาหารและปลาเศรษฐกิจหลักอยู่ประมาณมากกว่า 60 ชนิด ตัวอย่างเช่น “ปลายักษ์ใหญ่” ที่ร้านอาหารอินทिरาที่อำเภอแม่สะเรียงเคยถ่ายรูปไว้ มีลำตัวยาวประมาณเมตรกว่าๆ ปลาคม ปลาหวาน หรือตระกูลของปลาเนื้ออ่อน ปลาคัง ปลากดทะเล ปลากดน้ำจืด ปลากา และปลาหัวยุงที่มีขายในตลาดแม่สอด ปลาหัวยุงเป็นปลาจากปากแม่น้ำตราบไตที่ปากแม่น้ำยังมีคุณภาพดี ก็ยังคงมีปลาชนิดนี้อยู่ ในครั้งหนึ่งสามารถจับได้เป็นตันๆ ปลาหัวยุงนำมาปรุงอาหารแบบสดๆ ไม่ได้เพราะเนื้อมันน้ำมาก ต้องตากแห้งก่อนแล้วมัดขายเป็นกิโลๆ ส่งมาขายในตลาดประเทศไทยและมาเลเซีย นอกจากนี้ พวกตระกูลปลาช่อนก็เป็นปลาเศรษฐกิจหลักที่พบในลุ่มน้ำแถบนี้ นอกจากปลาแล้วยังมีสัตว์น้ำเศรษฐกิจอื่นๆ เช่น กุ้ง ปู กบ เขียด หอย

ปลากดหัวเสียม ปลาเฉพาะถิ่นซึ่งพบที่แม่น้ำสาละวินแห่งเดียว ลุ่มน้ำสาละวินเป็นแหล่งที่พบปลาเฉพาะถิ่นมากที่สุดแห่งหนึ่งในอุษาคเนย์

ปัจจัยคุกคามต่อระบบนิเวศลุ่มน้ำสาละวิน

เราอาจคิดว่าเสือโคร่ง ช้าง และหมีแพนด้า เป็นสัตว์ที่กำลังเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ แต่ความจริงเมื่อประเมินแล้วเรากลับพบว่า ดัชนีของความเสี่ยงต่อการสูญพันธุ์ของสัตว์โลก 4 กลุ่ม คือ แมลงนก ปลา และสัตว์ป่า เมื่อนำมาเปรียบเทียบกันแล้วจะพบว่า ปลาทั้งปลาน้ำจืดและปลาทะเลเป็นกลุ่มที่มีความเสี่ยงหรือมีความเป็นไปได้ที่จะสูญพันธุ์สูงที่สุด เนื่องจากเรายังไม่สามารถเพาะพันธุ์ปลาที่หายากหลายชนิดในสวนสัตว์หรือในที่อื่นๆ ได้เลย มี

เพียงส่วนน้อยเท่านั้น ในขณะที่ปัจจุบันเราสามารถเพาะพันธุ์สัตว์ป่าใกล้สูญพันธุ์อย่างเช่นเสือได้หรือช้างก็ยังมีความหวังที่พอจะเพาะพันธุ์ได้

ปัจจัยคุกคามของแม่น้ำสาละวินมีหลายปัจจัยได้แก่

ปัจจัยแรกคือ แหล่งอาศัยของปลาถูกทำลายโดยโครงการพัฒนาต่างๆ เช่น การสร้างเขื่อน

ตลาดปลาที่เมืองมะละแหม่ง

การดัดแปลงลำน้ำ การกั้น การสร้างตลิ่ง สร้างฝาย ทั้งในแม่น้ำสาขาไปจนถึงแม่น้ำสายหลัก การพัฒนา เหล่านี้เป็นการทำลายแหล่งที่อยู่และหากินของปลา ไปในตัว ทำให้ระบบนิเวศเปลี่ยน และปลาหลายชนิด สูญหายไปพร้อมๆ กับพื้นที่ทำการเกษตรของพื้นบ้าน ก็เริ่มสูญหายไปด้วย

ปัจจัยที่สองคือ การจับปลาเกินกำลังผลิต โดยใช้ เครื่องมือขนาดใหญ่ และตาข่ายตาถี่ ในขณะที่ จำนวนผู้จับปลามากขึ้นแต่ขาดการควบคุมที่ดี ซึ่งการ แก้ไขปัญหาดังนี้ต้องใช้วิธีการจัดการทรัพยากรปลา อย่างมีส่วนร่วม เชื่อว่าขณะนี้แม่ฮ่องสอนมีการ พัฒนาในเรื่องนี้ มีแหล่งอนุรักษ์แหล่งจับปลาอย่างมี ส่วนร่วมของชุมชนหลายแห่งด้วยกัน ซึ่งสถานการณ์ ในระดับชุมชนท้องถิ่นเริ่มดีขึ้น แต่ก็ยังมีบางครั้งที่ ควบคุมไม่อยู่ ยังมีคนเอาระเบิด ยาเบื่อ มาใช้บ่อย ครั้ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในลุ่มน้ำปาย

ปัจจัยที่สามคือ การรุกรานของสัตว์หรือพืชต่างถิ่น ที่เกิดขึ้นโดยที่ตั้งใจและไม่ตั้งใจ เช่น การแพร่พันธุ์ ของผักตบชวา ไมยราบยักษ์ พืชกลุ่มนี้จะมา เปลี่ยนแปลงพืชชายฝั่งแม่น้ำทั้งหมด รวมถึงการ ระบาดของหอยเชอร์รี่ สัตว์เหล่านี้อาจรุกรานหรือมา แทนที่สัตว์พื้นเมืองได้ โดยเฉพาะหากพื้นที่นั้นมีการ เปลี่ยนแปลงระบบนิเวศโดยโครงการพัฒนาต่างๆ เป็นตัวนำ จะทำให้สัตว์ต่างถิ่นเหล่านี้เข้ามาทดแทน และสัตว์พื้นเมืองจะสูญหายไปอย่างไม่สามารถเรียก กลับคืนมาได้

ตัวอย่างของการสร้างเขื่อนชลประทานดินดี ทางตอน กลางของรัฐอุตรดิตถ์ในประเทศอินเดีย เราจะ เห็นว่าอินเดียมีเขื่อนขนาดใหญ่มากมาย เป็นเมกะ โปรเจกต์ซึ่งสร้างมาหลายปีแล้ว แต่ปัจจุบันพบว่า เขื่อนตายสนิท

สำหรับเขื่อนดินต้นน้ำ พื้นที่อ่างเก็บน้ำประมาณสิบกว่าตารางกิโลเมตรของเขื่อนขณะนี้มีชาวบ้านลงไปทำไร่ไถนาทั้งหมด เพราะน้ำในเขื่อนแห้ง จากเดิมที่เป็นเขื่อนขนาดใหญ่เพื่อการชลประทานและการประมง ทั้งนี้เนื่องจากมีการสร้างเขื่อนในทุกๆ ต้นน้ำหรือเส้นทางที่น้ำผ่าน สร้างคล้ายๆ กับ water grid และทำการแบ่งน้ำจนหมด ในที่สุดทุกเขื่อนก็เลยแห้งเหมือนกันหมด อันนี้เป็นตัวอย่างของการสร้างเขื่อน

ชลประทานขนาดใหญ่ที่มีการจัดการน้ำที่ไม่ถูกต้อง

นอกจากนี้ เขื่อนราศี ซึ่งเป็นเขื่อนผลิตไฟฟ้า กั้นแม่น้ำที่อยู่ในอุทยานแห่งชาติที่เป็นแหล่งอนุรักษ์เสือโคร่ง ปรากฏว่าผลิตไฟฟ้าไม่ได้มาสี่ปีแล้ว เพราะไม่มีปริมาณน้ำมากพอที่จะปั่นกระแสไฟฟ้า และมีแนวโน้มว่าน้ำจะแห้งลงเรื่อยๆ เนื่องจากภาวะฝนแล้งและการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศ

สรุป

เราต้องร่วมกันรักษาลุ่มน้ำสาละวินของเรา และต่อสู้ปกป้องเพื่อให้ลุ่มน้ำของเรามีความยั่งยืนตลอดไป เพื่อปลาและความมั่นคงทางอาหาร สิ่งเหล่านี้ไม่ได้เพียงเพื่อตัวเราเอง แต่เพื่อลูกหลานของเรา เพราะเมื่อเราอยู่ที่กินดีพอสวยแล้ว เราต้องต่อสู้รักษาเพื่อคนรุ่นต่อไปที่เป็นลูกหลานของเราในอนาคต รวมทั้งชนเผ่าท้องถิ่นต่างๆ ทั้งในประเทศไทย และประเทศเพื่อนบ้านด้วย

ปลาเป็นแหล่งโปรตีนที่สำคัญของชุมชนลุ่มน้ำสาละวินและน้ำสาขา